
**ЗА ЕДИН СЛУЧАЙ НА ЕЛИПСА В
СИНТАКСИСА НА РАЗГОВОРНАТА РЕЧ**

Синтаксисът на разговорната реч е богата илюстрация на една от двете диалектически противоположни тенденции в развитието на езика – тенденцията към икономия на речеви средства, т. е. на съкращаване на текста като макросинтактична единица. Проявата на тази тенденция е доловима в по-голяма степен, когато се има предвид логико-семантичният аспект при характеристиката на основните структури. Семантичният подход не е чужд при проучване на сложното изречение като полипредикативна единица със собствена референция¹. Като се има предвид становището на В. А. Белошапкова, че значението на сложното изречение не е равно на сбора от значенията на частите, а притежава смислова цялост, която функционира като една комуникативна единица, става ясно, че може да се говори не само за граматична елипса, но и за елипса в семантиката на сложното изречение².

Предмет на настоящото проучване са структурно-семантичните особености на сложните изречения в разговор-

ната реч, при които лексико-граматичната структура на предикативните единици не мотивира семантиката на синтактичната връзка, експлицирана със съюз. Материалът на проучването е ексцерпиран от записи с книжовно-разговорна реч, съхранявани във фонотеката към Катедрата по съвременен български език при ВТУ "Св. св. Кирил и Методий".

Разминаването между форма и значение дава основание да се говори за динамика между семантиката на изречението и структурата. Тази динамика детерминира омонимията на показателите на синтактичната връзка.

При проучването се използва методът на тълкуването за откриването на синонимните варианти на една конструкция, взети в синхронен план. Става въпрос за такива изреченски структури, които в плана на израза съдържат експликация на ситуации, по-малко на брой от ситуацияите, свързани логически в плана на съдържанието. Това са синтактични схеми от типа: *Простено им е, и да не се прибират.; Поканихме родителите и голямо посещение имаше.; Ами слагахме обява и накрая започваха кръшни хора от училищния двор.*

Случаите на асиметрия между форма и значение се срещат в сложни съчинени изречения, при които логико-семантичното съотнасяне на предикативните единици бележи отсъствие на звена от референти: *Поканихме родителите и голямо посещение имаше.* Като се има предвид семантиката на глагола-сказуемо в компонент A_1 *поканя*, не може да се приеме за резултат семантиката на предикативната единица A_2 *голямо посещение имаше*. Т. е. достатъчно е само да се поканят родителите. Но това не мотивира съчинителната връзка *и*, както и наличието на експликация A_2 , защото може и да не дойдат. Значи съществува ситуация на самото действие *да посетя*, което естествено е причина за следствието, вербализирано в A_2 – *голямо посещение имаше*. Доказателството за подобно тълкуване, освен в логически аспект, се съдържа и в компонент от предикативната единица A_2 – допълнението *посещение*. Семантиката на отглаголното

съществително, а и самата му категориална характеристика безспорно отвеждат към ситуация, чийто хипотетичен експликат може да има модел и *те ни посетиха, (те дойдоха, те пристигнаха) та голямо посещение имаше*. Т. е. компонентът A_1 – *поканихме родителите* е условие, което в семантичен план не е достатъчно за следствието *голямо посещение имаше*. Причина има и трябва да има. Тя е трети компонент в плана на съдържанието на тази синтактична конструкция. По този начин е неоспорима асиметрията между форма и значение. От една страна, доказателството е в логическото съотнасяне на лексико-синтактичния състав на експликаторите A_1 и A_2 , от друга, в наличието на съчинителния съюз *и*, който не може да бъде, съобразно многостранната си характеристика – съчинителен, съединителен, показател на условие и следствие, а от трета, даже компонент – отглаголното съществително *посещение*, което насочва безспорно към евентуална експликация на съществуваща ситуация. Т. е. сложното изречение в семантичен план има три компоненти, като имплицитно съдържащата се предикативна единица дублира компонент от вербализираната.

Подобно е положението и в примера *Ами слагяхме обява и накрая започваха кръшни хора от училищния двор*. Семантичният подход детерминира съществуването на неексплицирани ситуации, като се вземат предвид характеристиките на предиката *слагам* и цялостния лексемен състав на компонент A_2 – *и накрая започваха кръшни хора от училищния двор*. Обстоятелството *накрая* има категориално-семантична характеристика обобщена финалност, която не може да бъде в съчинено-съединително отношение контактно с компонента *слагяхме обява*. Компонентът A_1 не е начало, нито даже продължителност на ситуация с финал *накрая*. Т. е. и тук имплицитната предикативна единица дублира компонент от втория експликат, но изразен с наречие, като тази имплицитна единица е ляв детерминатор (в препозиция) на синтактичния показател *и*.

Асиметрията се констатира и в сложни съставни изречения: *Аз не мога да спя и да лягам да заспя.; Така съм го чела, плачкаха децата; Простено им е и да не се приберат; Суха работа е граматиката, как ще го възприемат учениците.*

Предикатът в A_1 (*простено им е*) – минало страдателно причастие, а и лексемно-синтактичният състав на цялата предикативна единица представят косвено допълнение, което във втората експлицирана предикативна единица е глаголно лице, при това конструкцията е едносъставна – подлогът не е вербално изразен. Семантиката на миналото страдателно причастие и категориалната характеристика на предиката във втората структура не допускат и да бъде синтактична връзка със значение на обстоятелственост (причина, условност, изключване, отстъпка) за отделните синтактични конструкции. Т. е. не може компонентът със значение на логически субект във втората предикативна единица да има детерминатор обект на действието от препозитивната структура. Това е достатъчно основание да се предполага в референтно отношение ситуация, която няма вербален израз. Тази предполагаема ситуация подчинява втория експликат и да не се приберат. Хипотетично експликаторът може да има следната структура. *Простено им е и е възможно (могат) и да не се приберат.* По този начин логико-семантичното съдържание се представя от три компонента, а изразяването съдържа само два.

При сложното съставно изречение имплицитно съдържащите се предикативни единици почти винаги имат модална семантика, защото отсъствието на експлицирания модус не понижава информацията, а това означава, че не затруднява комуникацията в разговорната реч. Този случай на асиметрия между форма и значение в синтаксиса на разговорната реч е резултат на действието на закона за икономията на изразни средства в речта. От друга страна, този случай е доказателство за взаимодействието между диахронията и синхронията като езикови закони.

В резултат от наблюденията над анализираните случаи може да се направи следният извод. Трябва да се прави разлика между конструкции с граматическа елипса и конструкции със семантична елипса. Чрез метода на синтактичната синонимия и интуитивното тълкуване тези конструкции се определят като вериги с имплицитни предикативни единици, които нямат формално изразяване, въпреки безспорното си наличие от логико-семантична гледна точка. Но в една или друга степен – съюз (синтактична връзка) или изреченска част, съществуват вербални компоненти, които доказват семантичната пълнота, в смисъл на информационна независимост. Това прави тези конструкции информативно достатъчни, даже без помощта на контекста, макар че тя е потенциална.

БЕЛЕЖКИ

¹ Арутюнова, Н. Д. Предложение и его смысл. М., 1976, с. 179.

² Белошанкова, В. А. Сложное предложение в современном русском языке. М., 1967.